

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ НЕВРОЛОГІЇ, ПСИХІАТРІЇ І НАРКОЛОГІЇ НАМН УКРАЇНИ»

Історична довідка

ДУ «Інститут неврології, психіатрії і наркології НАМН України», найстаріший і головний в Україні науковий заклад з проблем неврології, психіатрії та наркології, заснований у 1922 р. у м. Харкові.

Витоки його сягають кінця XVIII — початку XIX століття, коли харківські соматичні «богоугодні заклади» були переведені в замський замок генерал-губернатора П.Ф. Сабурова. З цього часу почався земський період вітчизняної психіатрії. У цьому лікувальному закладі в 1873 р. були скасовані кайдани,

приковування душевнохворих до полу, застосування гамівних сорочок. У цей період вперше вийшов підручник з психіатрії «Душевные болезни, изложенные сообразно началам нынешнего учения психиатрии» П.А. Бутковського, професора хірургії й душевних хвороб Харківського університету; проходять реорганізаційні процеси, відбувається будівництво нових корпусів лікарні. На посаду головного лікаря призначається учень І.М. Бехтерева В.С. Грейдерберг, який поклав початок проведенню на Сабуровій дачі наукових конференцій, перша з яких відбулася в жовтні 1901 р. Серед керівників відділів, лікарів, ординаторів у різні роки були В.О. Гіляровський, М.Ф. Мельников-Разведенков, С.М. Давиденків, у подальшому — академік АМН СРСР, О.І. Гейманович, Т.І. Юдін та ін. У 1906 р. тут було введено колегіальне управління. Уже в 1907 р. Сабурова дача стала найбільшою лікарнею не тільки в Україні, а й у Росії. У 1910 р. лікарня видала свій перший збірник наукових робіт, присвячений пам'яті С.С. Корсакова, взяла участь у гігієнічній виставці у Дрездені; у ці роки були організовані кафедра нервових і душевних хвороб, нейрогістологічна лабораторія. У 1912 р. на Всеросійській гігієнічній виставці у Санкт-Петербурзі лікарню нагороджують почесним дипломом і золотою медаллю за зразкову організацію колегіального управ-

ління. У 1918 р. Сабуровій дачі була присвоєна назва 4-ї радянської лікарні ім. Я.М. Свердлова, а у 1922 р. на її базі організовано Український психоневрологічний інститут, директором якого був призначений заслужений

професор О.І. Гейманович. У 1926 р. 4-ту радянську лікарню реорганізовано в Український інститут клінічної психіатрії й соціальної психогієни на чолі з директором В.П. Протопоповим, знову відбувається низка реорганізацій, створюється нейрохірургічний сектор, перша у СРСР психотерапевтична секція при Харківському медичному товаристві. У 1930–1932 рр.

В.П. Протопопов заснував першу в СРСР кафедру вищої нервової діяльності, почав видаватися журнал «Современная психоневрология» (спочатку в Києві), який згодом видавався під назвою «Советская психоневрология». У 1932 р. для наукового забезпечення потреб практичної охорони здоров'я на базі Сабурової дачі з цих двох інститутів була створена комплексна науково-дослідна установа — Українська психоневрологічна академія, до складу якої входило 5 науково-дослідних інститутів: психоневрологічних кадрів, клінічної психоневрології, експериментальної психоневрології, дитячої психіатрії, соціальної психоневрології та клініка академії (12 відділень на 700 ліжок).

У 1936 р. у Харкові відбувся 1-й Український з'їзд неврологів та психіатрів. У цьому ж році академія була реорганізована в Центральний психоневрологічний інститут.

В інституті й академії працювали відомі в СРСР і за кордоном неврологи, психіатри, психологи, фізіологи, нейрохірурги: П.І. Ковалевський, В.О. Гіляровський, М.В. Країнський, С.М. Давиденков, Т.І. Юдін, Є.О. Попов, М.Ф. Мельников-Разведенков, академіки О.М. Гринштейн, І.М. Філімонов, О.І. Ющенко, В.П. Протопопов, Л.І. Смирнов, О.Р. Лурія, професори О.Й. та З.Й. Геймановичі, Г.Д. Лещенко, К.І. Платонов,

М.С. Горбачов, Л.Б. Литвак, Н.П. Татаренко, А.Й. Плотічер, А.Н. Шогам, І.Й. Шогам, Н.К. Ліпгарт.

У 1940–41 рр. інститут переходить на воєнну тематику, на його базі організовано військовий госпіталь № 3352. У вересні 1941 р. інститут і госпіталь евакуйовані в м. Тюмень Омської області. У квітні 1944 р. інститут повертається до м. Харкова, директором і начальником госпіталю в цей час був майор медслужби М.М. Зеленський. У післявоєнні роки змінювалося керівництво установи, певний час інститут продовжував дослідження з проблем лікування психоневрологічних наслідків воєнних подій, поступово повертаючись до вирішення проблем психоневрології мирного часу.

З 1977 року інститутом керує професор П.В. Волошин, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України, нагороджений орденами, медалями, відзнаками СРСР, України, зарубіжних країн, член наукової ради МОЗ України, вченої ради з клінічної медицини

НАМН України, голова спеціалізованої ради ДАК України із захисту докторських та кандидатських дисертацій за спеціальностями «нервові хвороби», «психіатрія», «наркологія», голова Експертної комісії МОЗ та НАМН України з неврології, президент Науково-практичного товариства неврологів, психіатрів та наркологів України, член правління Європейської федерації неврологічних товариств, Виконавчої ради Дунайської психіатричної асоціації, Міжнародної наукової ради Європейського товариства клінічної нейрофармакології. Очолює редакційні ради фахових видань — «Український вісник психоневрології» та українське видання The Lancet Neurology, член редакційних рад ще 10 фахових медичних часописів. Його доробки покладені в основу багатьох методик лікування, профілактики й диференціальної діагностики. Він автор понад 560 наукових праць, у тому числі 29 монографій і навчальних посібників, 32 винаходів і патентів.

П.В. Волошин створив сучасну національну наукову школу психоневрології: під його керівництвом виконані 22 докторські і 65 кандидатських дисертацій. Його численні учні — вітчизняні вчені та практики з країн СНД та зарубіжжя. Серед учнів П.В. Волошина, які нині працюють в інституті, заслужені діячі науки й техніки України: професор Т.С. Міщенко (судинна патологія головного мозку), професор Н.П. Волошина (нейродегенеративні захворювання головного мозку), чл.-кор. НАМН України, професор В.І. Козьяквін (нейрореабілітація дітей із церебральним паралічем); професор

В.І. Сухоруков (нейропсихокібернетика, дослідження геліо- й геомагнітного впливу на нервову систему хворих, на діяльність операторів космічних і антарктичних станцій). Лауреатами державних премій України є професор Н.П. Волошина, професор Л.Ф. Шестопалова (нейропсихологія, посттравматичні стресові розлади), А.В. Лінська (ультразвукова діагностика).

Керівники наукових підрозділів установи, професори: Н.О. Марута (неврологія, граничні стани й суїцидологія), Т.С. Міщенко (судинна патологія головного мозку), В.С. Підкоритов (загальна, соціальна та дитяча психіатрія), І.В. Лінський (невідкладні стани в психіатрії та наркології), О.І. Мінко (клінічна та соціальна наркологія), А.Є. Дубенко (епілептологія дорослих), О.Г. Берченко (нейрофізіологія), д.м.н. Л.М. Танцура (епілептологія, пароксизмальні стани, дитяча психоневрологія), д.м.н. Г.Д. Перцев (патологія периферичної нервової системи).

У 2000 р. інститут переведено в систему Академії медичних наук України, що згодом набула статусу національної. Організаційні зміни інституту сприяли зростанню й поглибленню фундаментальних досліджень із проблем судинної, нейродегенеративної патології, нейроінфекцій, психічних і наркологічних захворювань, медичної психології, прикладних розробок з діагностики, лікування й реабілітації хворих відповідного профілю, профілактики психоневрологічних захворювань для усіх вікових категорій. Сьогодні ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України» є провідним науково-практичним і науково-методичним центром України з проблем психоневрології, відомим і в СНД, і в далекому зарубіжжі.

В інституті 7 структурних підрозділів: неврологічний та нейрохірургічний, психіатричний, наркологічний, нейропсихокібернетика, клінічної діагностики, лабораторно-експериментальний, наукової організації неврологічної, психіатричної допомоги, патентно-ліцензійної роботи і інформаційного забезпечення. До цих підрозділів входять 15 відділів: судинної патології головного мозку, нейроінфекцій і розсіяного склерозу, функціональної нейрохірургії з групою патоморфології, дитячої психоневрології та пароксизмальних станів, клінічної, соціальної та дитячої психіатрії, неврозів і граничних станів, медичної психології, клінічної й соціальної наркології, невідкладної психіатрії й наркології, лабораторія нейрофізіології, імунології та біохімії, комп'ютерної рентгенівської томографії, магнітно-резонансної томографії, ультразвукової діагностики та рентген-кабінет. Клініка інституту має 6 відділень на 270 ліжок та консультативну поліклініку на 250 відвідувань за добу.

У штаті інституту 511 осіб: за розділом «наука» — 190 осіб, з них 119 наукових працівників, серед яких 17 докторів наук, з них 11 професорів, 66 кандидатів наук, з них 37 мають вчене звання старшого наукового співробітника. За розділом «клініка» — 321 працівник, з них 37 лікарів, у тому числі 10 кандидатів наук.

Наукові відділи, клініка й консультативна поліклініка інституту оснащені сучасним устаткуванням і надають спеціалізовану стаціонарну й амбулаторно-поліклінічну допомогу дорослому й дитячому населенню усіх регіонів України при найскладніших захворюваннях.

Серед працівників установи 4 лауреати державних премій, 6 заслужених діячів науки і техніки України, 8 заслужених лікарів, 3 заслужені працівники охорони здоров'я України.

З 1978 року на базі інституту працюють проблемні комісії МОЗ, а з 1994 року — й АМН України з неврології, до 2010 року працювала проблемна комісія МОЗ і АМНУ з психіатрії й наркології, зараз працюють експертні комісії НАМН та МОЗ України «Неврологія», «Психіатрія, наркологія та медична психологія», спеціалізована вчена рада Д64.566.01 ДАК України із захисту докторських і кандидатських дисертацій; з 1984 року на базі інституту працює президія правління Науково-практичного товариства неврологів, психіатрів і наркологів України. Видається галузевий журнал «Український вісник психоневрології».

Інститут працює над різними аспектами найпоширеніших неврологічних, психічних захворювань, граничних станів та неврозів, наркологічних захворювань, дитячої психоневрології, проблем медичної психології. Інститут розробляє стандартні технології лікування, профілактики та реабілітації хворих на неврологічні, граничні та психічні розлади, осіб, залежних від психоактивних речовин, науково-організаційні аспекти неврологічної, психіатричної та наркологічної допомоги населенню України.

Важливим розділом досліджень інституту є орфанні (рідкісні) захворювання в психоневрології.

Інститут постійно здійснює впровадження своїх наукових розробок у практичну охорону здоров'я: укладення договорів про співпрацю з лікувальними установами, щорічне проведення науково-практичних конференцій, симпозіумів, пленумів Науково-практичного товариства неврологів, психіатрів і наркологів України, шкіл молодих фахівців — психіатрів, неврологів, дитячих неврологів, наркологів, бере активну участь у вітчизняних та зарубіжних наукових форумах.

Велику роботу здійснює установа з підготовки кадрів вищої кваліфікації: для наукових установ і установ практичної охорони здоров'я інститутом за час роботи підготовлено понад 100 докторів та близько 700 кандидатів наук.

За завданнями НАМН України, МОЗУ, СБУ і інших керівних державних органів здійснюється підготовка проектів наказів, постанов, наукових програм тощо.

Серед визначних результатів науково-дослідної роботи інституту в останні роки в галузі фундаментальної медицини в неврології були встановлені провідна роль герпесвірусів та мікст-інфекцій, порушення неспецифічних церебральних гомеостатичних систем, а також імунологічний дисбаланс між клітинною та гуморальною ланками імунітету в розвитку затяжних,

рецидивуючих та хронічних форм нейроінфекції; визначено роль атеротромбозу в цереброваскулярних порушеннях; виявлено особливості хвороби Паркінсона, резистентної до фармакотерапії, удосконалено концепцію її патогенезу, на засадах чого створено систему клініко-терапевтичних рекомендацій; досліджено демографічні, клініко-неврологічні, біохімічні та когнітивні особливості при хворобі Вільсона — Коновалова; відпрацьовано принципи визначення порушень структури білків і їх агрегації у пацієнтів із хворобою Альцгеймера, Паркінсона, Хантінгтона та іншими амілоїдозами.

Уперше показано гендерні відмінності формування дебюту розсіяного склерозу (РС), що модулюють імунний статус, і роль фосфоліпідів в процесах дегенеративної патології. Запропоновано технологію дистантної імплантації ембріональних тканин медичної п'явки, що сприяла прискоренню ремісії та запобіганню летальному кінцю. У клінічних дослідженнях різних типів перебігу РС запропоновані нові підходи до терапевтичної корекції РС в осіб різної статі. Розроблено концептуальну модель патогенезу дорсалгій у хворих на розсіяний склероз, нейроінфекції, патологію хребта та м'язової системи.

Установлено механізми взаємозв'язку епілепсії та коморбідної судинної патології. Виявлено позитивний вплив краніоцеребральної гіпотермії на функціональний стан нервової системи хворих із фармакорезистентною епілепсією.

У психіатрії виявлено пряму залежність та пропорційність змін вмісту триптофану, серотоніну та мелатоніну у хворих на біполярну депресію незалежно від фази перебігу хвороби; вперше виявлено зв'язок етногенетичних характеристик у механізмах формування неврозогенезу.

Створено експериментальні моделі агресивної поведінки й виявлені ініціюючі фактори та механізми її розвитку й формування. Розроблено оригінальні моделі соціальних фобій, досліджені деякі нейрофізіологічні та нейрохімічні механізми їх формування, роль імунного статусу; отримані перші дані про значення фобій у нейродинамічних процесах їх трансформації в агресію. Запропоновано методичні підходи щодо запобігання соціальним фобіям та їх купірування.

Вексперименті створено релевантні моделі адиктивної поведінки і з використанням сучасних технологій показані терапевтичні ефекти надмалих доз електромагнітних випромінювань надвисокої частоти й наднизької потужності, транскраніальної анодної поляризації мозку в мікродозах; застосована вперше в гомеопатичних дозах ксеноімплантація гангліїв ембріональної медичної п'явки, використані надмалі дози мозкоспецифічних білків та антитіл до них. Визначені механізми формування суїцидального ризику у хворих на психічні та поведінкові розлади.

На реалістичних моделях схильності до вживання психоактивних речовин досліджені механізми купі-

рування адиктивної поведінки за допомогою пептиду дельта-сну на фоні імплантації ембріональної тканини медичної п'явки. Дослідженнями нейробіологічних закономірностей в експерименті та клініко-інструментальними дослідженнями встановлено кореляцію когнітивної та психофізіологічної декомпенсації з біохімічними показниками в осіб, залежних від психоактивних речовин. Обґрунтовано терапевтичні ефекти впливів немедикаментозних методів на відновлення когнітивних процесів.

Підтверджено, що алкоголізм, наркоманії та азартні ігри поширюються в Україні відповідно до загальних законів популяційної екології. Уперше розроблено методологію й технологію лонгitudинального когортного популяційно-генетичного дослідження з відстеженням динаміки адиктивного статусу.

Опрацьовано підходи до визначення параметрів епідемічного процесу.

Основні результати науково-дослідної роботи з прикладної медицини — це моніторинги неврологічних, психічних, наркологічних захворювань, створення їх моделей з використанням математичних методів і методів популяційної екології для визначення динаміки й прогнозу захворювань.

Вивчено поширеність, захворюваність, основні фактори ризику, смертність від мозкового інсульту в різних регіонах України, розроблено лікувально-профілактичні заходи запобігання інсульту. Запропоновано комплексну систему фармакорекреації у хворих на артеріальну гіпертензію з «німими» інфарктами мозку, у хворих на судинну деменцію.

Виявлено, що процес формування структурних змін головного мозку після інсульту характеризується появою нових вогнищ та прогресуванням атрофічних змін головного мозку. Показані частота й особливості розвитку ускладнень у післяінсультному періоді, удосконалено методи лікування, реабілітації та вторинної профілактики у хворих.

Успішно реалізується розроблена інститутом «Програма діагностики й лікування розсіяного склерозу», впроваджуються створені стандарти лікування хворих на розсіяний склероз, підтверджується ефективність та економічна доцільність запропонованого інститутом раннього застосування превентивної терапії РС.

Комплексні дослідження виявили полісистемний характер нейродегенеративного процесу при таких захворюваннях, як боковий аміотрофічний склероз (БАС), РС, демієлінізуючі полінейропатії. Розроблено та впроваджено в практику спосіб діагностики аксонопатій при нейродегенеративних захворюваннях за даними вмісту теплового тау-протеїну в сироватці крові пацієнта, диференціальну діагностику аутоімунних демієлінізуючих дегенеративних захворювань. Запропоновано алгоритм нейрофізіологічних досліджень хворих на БАС для визначення динаміки нейрофізіологічних параметрів і темпу розвитку па-

тологічного процесу, прогнозу захворювання в конкретному хворому.

Розроблено методи диференціальної діагностики між РС та іншими захворюваннями з ураженням білої речовини головного мозку, що мають прояви демієлінізуючого процесу та аксональної дегенерації. Встановлено, що РС у більшості випадків, особливо в дитячому віці, починається з ретроульбарного невриту. Визначено загальні характеристики нейросиндромів та нейропсихологічні характеристики в дітей та підлітків, хворих на РС.

Одержано нові дані щодо впливу хронічних вірусних та паразитарних інфекцій на виникнення й перебіг епілепсії та інших пароксизмальних станів у дітей. Встановлено кореляцію між характером епілептичних нападів та інфекційним чинником. Розроблено оптимальну стратегію лікування дітей, хворих на епілепсію та споріднені пароксизмальні стани, з урахуванням нейроінфекцій та паразитарних інфекцій.

Розроблено методичний комплекс для повного обстеження дітей, хворих на епілепсію, і соціально-психологічного дослідження їх сімей, визначено основні напрями корекційної психолого-педагогічної роботи для таких дітей, що спрямована на запобігання відставанню у формуванні когнітивних функцій та спотворенню розвитку особистості.

Показано, що хворі на розлади афективного спектра часто мають коморбідні психічні захворювання й потребують встановлення подвійних психічних діагнозів. Визначено сучасну клініко-типологічну структуру й особливості цих станів і розроблено комплексні диференційовані лікувальні заходи.

Виділені основні діагностичні критерії суїцидального ризику в осіб похилого віку, хворих на невротичні депресивні розлади, ендогенні депресії та органічні розлади настрою, розроблені терапевтичні програми, що сприяють зниженню суїцидального ризику.

Для соціальної адаптації дітей, матері яких страждають від депресії, розроблено підходи до своєчасної діагностики соматизованих депресій та їх комплексного лікування.

Запропоновано математико-статистичну модель взаємозв'язку показників захворюваності й поширеності психічних розладів з соціально-економічними показниками та показниками розвитку психіатричної служби, на основі чого розроблено пропозиції щодо реформування системи надання психіатричної допомоги населенню.

Здійснюється моніторинг хворих на алкоголізм та наркоманію, створено реєстр таких хворих. Розроблено методологію й технологію лонгitudинального когортного популяційно-генетичного дослідження з відстеженням динаміки адиктивного статусу при станах залежності різного походження. Завершено формування відповідних когорт пробандів для визначення механізмів успадкування схильності до станів залежності методами популяційної генетики й механізмів реалізації цієї схильності під впливом зовнішнього середовища.

Виявлено, що в умовах реального юнацького середовища найвищий ризик викликати залежність мають не наркотики або алкоголь, а тютюн, який є потужним каталізатором формування залежності від інших об'єктів зловживання.

З 2014 р. започатковані дослідження з проблем воєнної тематики — прикладні й фундаментальні аспекти психоневрологічних наслідків у учасників АТО та жителів території АТО.

Розробляються також проекти законодавчих та інструктивних матеріалів для МОЗ, Верховної ради України, СБУ, інших вищих директивних органів; поширюються наукові підходи та сучасний світовий досвід серед лікарів-практиків, виховуються наукові кадри вищої кваліфікації. Інститут бере участь у виконанні міжгалузевих національних програм, надає наукове обґрунтування результатів цих завдань, здійснює їх впровадження у практику.

На подальші роки як найважливіші наукові напрями клінічної й експериментальної психоневрології передбачаються фундаментальні й прикладні дослідження нейробіологічних закономірностей впливу екзогенних і ендогенних процесів та їх взаємодії при дегенеративній і функціональній патології головного мозку, механізмів і закономірностей регенеративних властивостей мозкової тканини, розробка в експерименті та клініці клітинних технологій для лікування психоневрологічних хворих. Для надання високоспеціалізованої допомоги населенню продовжується розробка протоколів лікування хворих, удосконалюється діагностика, скорочуються терміни перебування в стаціонарах, зменшуються витрати на лікування.

У наркології важливими науковими напрямками слід вважати вивчення спадкових основ захворювань наркологічного профілю й розробку методів генної терапії, розробку новітніх технологій психокорекції, інтракраніальних мікрочипів-імплантатів.

Продовжуючи й поглиблюючи традиції Всеукраїнської психоневрологічної академії, інститут здійснює науково-дослідну діяльність на основі органічного

нерозривного зв'язку фундаментальних та прикладних досліджень. Розширюються й зміцнюються творчі контакти з науково-дослідними установами НАН України, НАМН України, країн СНД, з Польщею, Фінляндією, США, ФРН, Канадою, Австрією, Австралією, виконуються замовлення МОЗ і НАМН України, розробляються спільні проекти з національними космічними агенціями України й Росії, Українським антарктичним центром.

Зростає міжнародний авторитет інституту: 20 співробітників обрані дійсними членами й членами-кореспондентами суспільних вітчизняних й іноземних академій наук: АН вищої школи, Екологічної АН, Американської академії медицини й психіатрії, Нью-Йоркської академії наук. Міцніють і постійно розширюються наукові зв'язки із зарубіжними вченими, укладаються двосторонні угоди про міжнародне наукове співробітництво із зарубіжжям — Великобританією, Польщею, Фінляндією, США, Німеччиною, Швейцарією.

Провідні фахівці інституту є постійними учасниками міжнародних наукових форумів, всесвітніх (ВПА), європейських (ЄПА) тощо. ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України» також є організатором наукових форумів різного рівня з міжнародним представництвом, у яких беруть участь фахівці із СНГ, Австралії, Білорусі, Великобританії, Німеччини, Франції тощо.

Гідно наслідуючи наукові традиції, закладені на початку ХХ століття видатними неврологами, психіатрами, нейрофізіологами, чиї імена вписані в історію вітчизняної науки, інститут продовжує вирішувати нагальні проблеми сучасної психоневрології в її фундаментальних та прикладних аспектах.

**Підготувала Марута Н.О.,
заступник директора ДУ «Інститут неврології,
психіатрії і наркології НАМН України»
з наукової роботи, керівник відділу неврозів
і граничних станів, заслужений діяч науки
і техніки України, д.м.н., професор** ■